

הגיאוגרפיה של הנפש

עין החתול

מרגרט אטווד. תרגום מאנגלית: שלומית אביאסף.
הוצאת כנרת, 407 עמ', 59 שקלים

שרון כהן

רגע צאתו לאור של "עין החתול" – בקנדה ב-1988 ובארצות הברית ב-1989 – הפך הספר לרב מכר. אפשר בהחלט להבין מדוע: זהו ספר מצוי. הוא כתוב נפלא, הוא גורם לקורא לחשוב ולהרגיש, הוא נשאר איתו ומלווה אותו זמן רב לאחר שסיים לקרואו.

ועם זאת, הצלחתו של הספר היתה גם מפתיעה, מכיוון שהרומן תובע מהקורא מחויבות נפשית רבה. הוא נוגע בעצבים חשופים, שואב את הקורא לתוכו ואינו מרפה. הוא מראה לקורא מחוות קשים ולוקח אותו למחוות כואבים שקל היה יותר שלא להגיע אליהם. ובכל זאת, זהו סיפור הצלחה, מפני שהוא מסייע להוציא שדים מהבקבוק, לזהות אותם ולהתמודד אתם, מעלה נושאים שחוזרים ומעסיקים כל קורא – הן במישור האישי והן התרבותי.

מעניין לגלות שמבין תשעת הרומנים שפירסמה מרגרט אטווד עד היום, "עין החתול" זוכה לתשומת לב מועטה יחסית מצד מבקרי הספרות. מעניין, מכיוון שהרומן הזה מכיל אינסוף תכנים ויכול לשד מש מקור לדיונים בנושאים רבים: יחסים בין נשים לגברים ובין נשים לבין עצמן – קיומה של "אחוות נשים" או העדר קיומה; מקומן של נשים בחברה ומקומו של השיח הפמיניסטי העכשווי; תפישת הזמן במדע ובאמנות; דיון במקומה של האמנות ובמקום

שרון כהן היא היסטוריונית לספרות אנגלית באוניברסיטה העברית

ההולך ומתרחב שתופסת התרבות הפופולרית, ועוד ועוד.

"עין החתול" הוא ספר עשיר ועמוס, ובעיני הוא אחד הספרים היותר מרתקים ומעוררי המחשבה של אטווד, ספר ששווה בהחלט לקפוץ אל מימיו, אפילו הם סוערים וחשוכים ומלאי מערבולות.

במרכז הרומן עומדת איליין ריזלי, ציירת מצליחה בשנות החמישים המוקדמות לחייה, שחוזרת לטורונטו, עיר ילדותה, לתערוכה רטרופסטיבית של עבודותיה. מהר מאוד תופסים הזיכרונות הערלים וצפים של ילדותה את מקומם של אירועי ההווה, שהופכים כמעט לאמתלה שבזכותה נפרשת הרטרופסטיביות – לא רק של ציוריה של איליין, אלא, ובעיקר, של חייה. רבים מן הזיכרונות קשים וכואבים, זיכרונות התעללות מצד חברות ילדותה ובראשן קורדיליה, הארכי-אויבת ומנהיגת החבורה. איליין עברה את ילדותה הלא שגרתית ביערות הצפוניים של קנדה, שבהם נרדה המשפחה עקב מחקריו של אביה האנטמולוג (כאן מורגש האלמנט האוטוביוגרפי, שכן אטווד עצמה בילתה את שנות חייה הראשונות במסעות אל תוך יערות קנדה במסגרת חיפושיו של אביה, חוקר החרקים, אחר נושאי מחקריו). שותפה היחיד של איליין למשחקים באותן שנים מוקדמות היה אחיה; יחד היו מתאמנים ב"גרפסים", מתחרים ביריקות לרוחק, בועטים האחד בשני מתחת לשולחן. אך משהגיעה איליין לגיל שמונה החליטו הוריה לעבור לטורונטו, כדי לאפשר לה ללמוד בבית ספר ככל הילדים. בעיר המתורבתת מתקשה איליין להסתגל למנהיגת המשונים של חברותיה החדשות. בבת אחת היא נאלצת להתנתק מן הסביבה המוכרת של משחקי בנים פרוצים ולהתאים את עצמה למשחקי בוכות, לנימוסים ולצופני ההתנהגות שמחייב עולם הבנות.

הטקסט של אטווד מרגיש את ההבדל שבין הערלים הפרוע של הבנים לבין העולם המסודר והמוהגן

של הבנות, ובתוך כך קורא תיגר על הנורמות המקוריות בתרבות הבורגנית. חברותיה האכזריות של איליין, שהפנימו את צופני ההתנהגות המשמשים את הוריהן בתפקודם החברתי, משכללות ומשכפלים אותם בניסיון "לשפר" את איליין. שלא במרד, דע, הן מחקות את ההתנהגותם המחנכת של הוריהן: "עמדי ישר! אנשים מסתכלים!", הן לוחשות באוזנה. הן מעירות לאיליין "על האוכל שיש לי, איך אני מחזיקה את הכריך שלי, איך אני לועסת" (עמ' 122-123).

כלית ברירה בולעת איליין את הביקורת ומאמצת את החוקים. אכולת ביקורת עצמית היא שרויה בתדה ליד תמתשך של מעקב אחר עצמה, חוששת שבכל רגע היא "עלולה לעבור איזה קו שבכלל לא ידעתי שהוא קיים". בסופו של התהליך היא "מאמינה לכל ההערות האלה: כתפי שוקעות, עמוד השרדה שלי מתכווץ, אני נוטפת טוב לב מהסוג הלא נכון; אני רואה את עצמי הולכת בכבודות, עקומה, אני מתאמץ צת לעמוד זקופה יותר, גופי נוקשה מחרדה" (עמ' 126). הספר ויוואלי מאוד – קשה שלא לראות, ובתוך כך לחוות באופן המידי ביותר, את אצבעותיה המכורסמות של איליין, את כפות רגליה המקרלפות והמדוממות, את דמותה המושלכת בערוץ נחל קפוא, רועדת מקור, בודדה ושכוחה.

אטווד מבטאת ברומן אמירה חריפה על הדרך שבה נרכשים זהותנו הג'נררית ותפקידינו בחברה עוד בשלבים מוקדמים בחייו; התהליך החברתי של יצירת הזהות הנשית מתואר כטראומטי, זכמותיר צלקות עמוקות. התגבשות הזהות הזאת נעשית תוך כדי חיקוי והפנמה של מודלים ושל צפנים חברתיים של עולם המבוגרים, שהיא קשה, כואבת ובלתי טבעית. איליין מרגישה שהיא "תמיד עומדת על סף שגיאה לא צפויה, אשר תמיט אסון" (עמ' 52), תמיד מחוץ למשחק.

בסיומו של הרומן הקורא טרוד עדיין בשאלות

שמעלה הטקסט: אטווד, כהרגלה, מסרבת לספק לנו תשובות חרימשמעיות לסוגיות ולדילמות המניעות את הרומנים שלה. מתוך גיסא נכשלות מערכות היחסים של איליין בזו אחר זו ומאידך גיסא אין אלטרנטיווה לאהבה; היא מתקשה לקבל את גיוס האמנות שלה על ידי האידיאולוגיה הפמיניסטית, הכופה על עבודותיה תכנים שהיא עצמה אינה מוצאת בהן, אך היא בוודאי אינה אנטי-פמיניסטית; ורוחות העבר, בדמותה של קורדיליה, ממשיכות לפקוד את דמיונה ואת תודעתה של איליין עד לעמודיו האחרונים של הרומן.

ובכל זאת, איננו נותרים מתוסכלים ובלתי מסופקים. מה שהשתנה בכיורר הוא הטון של הנראטיב – טון המעיד על ניסיונה של הגיבורה ליישם את האסטרטגיות והשליטה שהיא מגלה באמנות – בחיים עצמם, תוך כדי שבירת מעגל ההשלמה הפסיכית עם הסבל שאיפיינו את חייה שנים רבות כל כך. איליין היא בכיורר אשה חזקה משחיתה בתחילת דרכו של הרומן, ואחת האינדיקציות הברורות לכך היא העובדה שהיא מוצאת, סוף סוף, את קולה האבוד, את הכוח הפנימי לספר את סיפוריה – בלי קיצורי דרך ובלתי הנחות. ועל אף שרבות מן השאלות נותרות פתוחות, נראה שזה העיקר.

ולעניין התרגום והעריכה – כמות הטעויות והאי דיוקים מרגיזה ומצערת. בולטת במיוחד שגיאת הכתיב על הכריכה האחורית של הספר, שהיא מבי-כה ממש. מצער למצוא שעושר וסגנון השפה שקיימים בשפת המקור הולכים, במידה רבה, לאיבוד. במאמר מוסגר אציין רק כי המתרגמת בחרה, במקרי רים רבים, להגביה את הרגיסטר – עובדה שאינה תואמת את רוח הטקסט, ששפתו מתקרבת יותר ל"פוך" מאשר ל"כסת", ל"טוטט" מאשר ל"קלי לחם" (ועם האקרמיה ללשון הסליחה). ועם זאת, אין בפגמים הללו כדי לפגוע בחוויית הקריאה, שהיא הנאה צרופה ממש.